

МЕТОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА УСУНЕННЯ ФІНАНСОВИХ ШАХРАЙСТВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

С. Тесля, О. Кипаца

*Львівський національний університет імені Івана Франка
79008 м. Львів, проспект Свободи, 18
e-mail: s.teslja@gmail.com*

Досліджено проблему протидії фінансовому шахрайству, побудови надійної системи контролю та управління ризиками на вітчизняних підприємствах. Розкрито сутність помилок та шахрайства, роль внутрішнього аудиту у їх запобіганні. Визначено найпоширеніші види шахрайств на підприємстві та фінансові збитки від їх скоєння. Розглянуто особливості використання різних методів протидії фінансовому шахрайству та економічний ефект від їх застосування. Запропоновано комплексну програму боротьби з фінансовим шахрайством на підприємствах України.

Ключові слова: *фінансове шахрайство, внутрішній аудит, методи протидії, комплексна програма, ідентифікація шахрайства.*

У сучасних умовах ринкового господарювання для суб'єктів підприємницької діяльності забезпечення належного рівня економічної стабільності є одним із пріоритетних аспектів функціонування. Адже в умовах невизначеності чинників зовнішнього середовища виникають численні загрози для їх успішної діяльності. Крім того, на сучасному етапі розвитку економіки України значно підвищився рівень криміналізації суспільства, набули поширення корупційні схеми в різних сегментах державної влади, що часто призводить до фінансових шахрайств та протиправних захоплень підприємств.

Виявлення на підприємстві фактів шахрайства і несумлінних дій працівника призводять до втрати довіри громадськості, що у свою чергу може значно похитнути довіру зацікавлених сторін і потенційних клієнтів компанії. Проблема протидії фінансовому шахрайству в Україні набула дуже важливого значення. Обов'язки з попередження та виявлення фактів шахрайства та помилок покладається на керівництво підприємства і здійснюється шляхом впровадження та безперервної роботи ефективних систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю.

Проблемам з'ясування сутності фінансового шахрайства та методам його аналізу нині приділяють увагу багато вітчизняних та зарубіжних економістів, зокрема М. І. Крупка, З. С. Варналій, К. О. Назарова, І. В. Ильин та інші. Однак питання протидії фінансовому шахрайству є ще недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз та визначення шляхів підвищення ефективності протидії фінансовому шахрайству та розроблення рекомендацій щодо його запобігання.

Відповідно до положень Міжнародного стандарту аудиту МСА (ISA) 240 шахрайство – навмисна дія одного або більше осіб серед керівництва,

управлінського персоналу, співробітників або третіх осіб, що полягає у використанні обману для одержання неправомірної або незаконної вигоди [1].

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) надає таке визначення шахрайства: використання службового становища з метою особистого збагачення шляхом неналежного використання або крадіжки власності або ресурсів організації. До того ж Асоціація називає основні види шахрайства: шахрайство проти інтересів юридичних осіб – внутрішнє (InternalFraud), зовнішнє (ExternalFraud) та шахрайство проти фізичних осіб (FraudAgainstIndividuals).

Для того щоб вчасно виявляти факти фінансового шахрайства необхідно знати його характеристики, серед них зокрема такі:

- сфера посягання – фінансова сфера, тобто економічні відносини з формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів;

- специфічний суб'єкт злочинних посягань, зазвичай це фізичні особи-підприємці або посадові особи суб'єктів господарської діяльності, які мають необхідні знання бухгалтерського обліку, законодавства тощо;

- фінансове шахрайство є злочинною діяльністю, що, зазвичай, має складний механізм;

- фінансове шахрайство полягає в маніпуляціях обліковими записами і фальсифікації первинних документів, реєстрів обліку і звітності, навмисних змінах записів в обліку, які перекручують суть фінансових і господарських операцій; у навмисно неправильній оцінці активів і методів їхнього списання, навмисному пропуску або приховуванні результативних записів і документів, навмисному невисвітленні змісту відображених операцій, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенні записів в обліку.

Найпоширенішими видами шахрайства в Україні є:

- відмивання грошей;
- торгівля інсайдерською інформацією;
- податкове шахрайство;
- порушення прав інтелектуальної власності;
- кіберзлочинність;
- недобросовісна конкуренція;
- маніпуляції з фінансовою звітністю;
- хабарництво та корупція;
- незаконне привласнення активів [2].

Фінансове шахрайство необхідно розглядати в контексті корпоративного шахрайства, яке є одним з видів економічних злочинів та охоплює всі різноманітні засоби, створені за допомогою людської винахідливості з метою отримання несправедливої переваги однієї людини над іншою шляхом обману, хитрості, зловживання довірою, приховування правди.

Корпоративне шахрайство в компаніях – це на сьогодні досить велика проблема, яку саму по собі необхідно розглядати як окрему “індустрію”. Вважається, що організації через різні схеми внутрішнього шахрайства втрачають у середньому 5 % від доходу щорічно.

Феномен шахрайства і корупції саме всередині корпорацій в 1939 році вперше описав американський соціолог та кримінолог Едвін Х. Сатерленд, назвавши його «злочином білих комірців». Під цим явищем Едвін Х. Сатерленд розумів “пов’язані з бізнесом злочини, вчинені респектабельними особами, що займають високе

положення в суспільстві. В якості основної ознаки також була виділена висока інтелектуальна складова злочинів.

Одне з основних понять у вивченні сутності явища корпоративного шахрайства виникло завдяки відомому американському криміналісту Дональду Р. Крессі. Під час проведення дослідження для своєї докторської дисертації в 1950-х, Крессі вивів таку гіпотезу про шахрайство: довірені особи порушують довіру до себе, коли вони приховують наявність у себе фінансові проблеми, якою вони не можуть поділитися, та усвідомлюють, що цю проблему можливо таємно вирішити з порушенням посадових обов'язків та фінансової довіри, і можуть застосовувати на свій власний розсуд в цій ситуації ствердження, що дозволяють їм узгодити свої уявлення про себе як довірену особу з їх уявленням про себе як користувача ввірених йому коштів або майна [3].

В Україні проблемі корпоративного шахрайства приділена незначна увага, оскільки більшість вчених намагаються розглядати шахрайство у призмі правового регулювання даного поняття, часто забуваючи про його економічну сутність. Натомість проблема шахрайства на даний час знаходиться в центрі уваги міжнародних аудиторських компаній «великої четвірки», які кожного року проводять дослідження шахрайства, опитуючи більш ніж 2 000 співробітників різних компаній з 22 країн світу.

Опитування в межах дослідження GlobalEconomicCrimeSurvey 2018, проведеного PricewaterhouseCoopers, показало, що 48 % українських організацій постраждали від випадків економічних злочинів та шахрайства протягом останніх двох років, порівняно з 43% у 2016 році.

Хабарництво та корупція залишається одним із основних видів економічних злочинів, негативний вплив яких зазнають українські організації. До п'ятірки найбільш поширених видів економічних злочинів та шахрайства також входять: незаконне привласнення майна, шахрайство у сфері закупівель, шахрайство у сфері управління персоналом та кіберзлочини (рис. 1.).

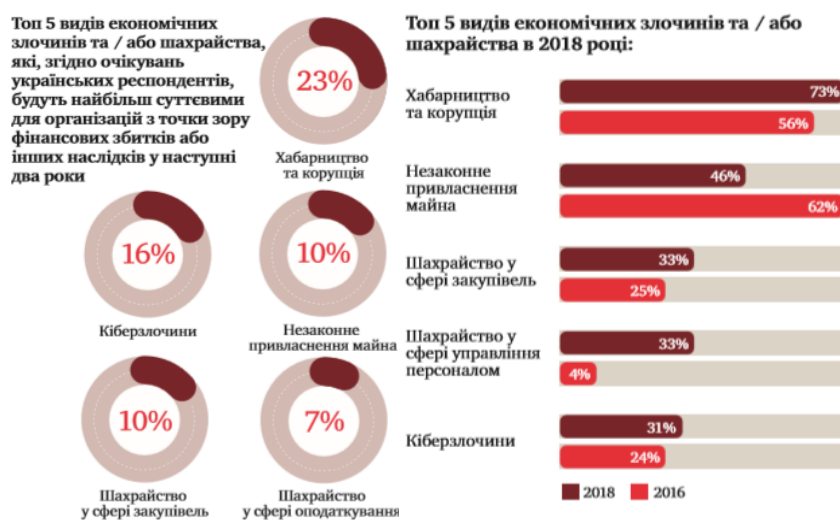

Рис. 1. Основні види економічних злочинів[4]

Результати дослідження ілюструють, що прямий фінансовий вплив на українські організації може бути досить значним – 31 % респондентів відмітили, що збитки, яких зазнала їхня організація від найбільш суттєвих випадків шахрайства, становлять понад 100 000 дол. США, при цьому 12 % із них зазначили збитки від 1 млн дол. США до 50 млн дол. США (рис. 2).

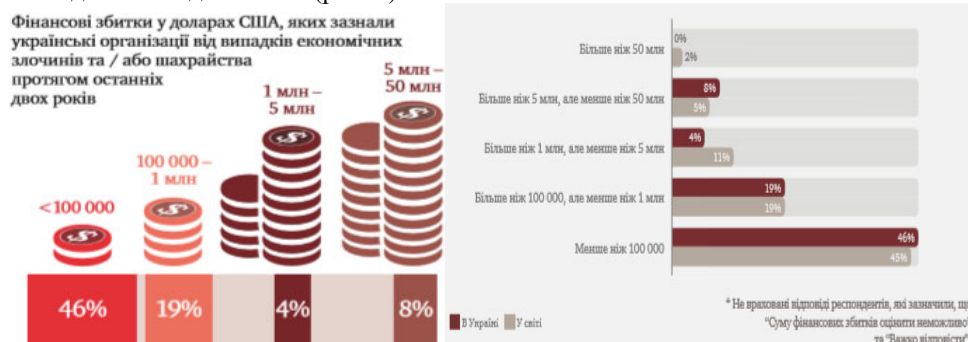

Рис. 2. Фінансові збитки, яких зазнали українські організації від випадків економічних злочинів та (або) шахрайства [4]

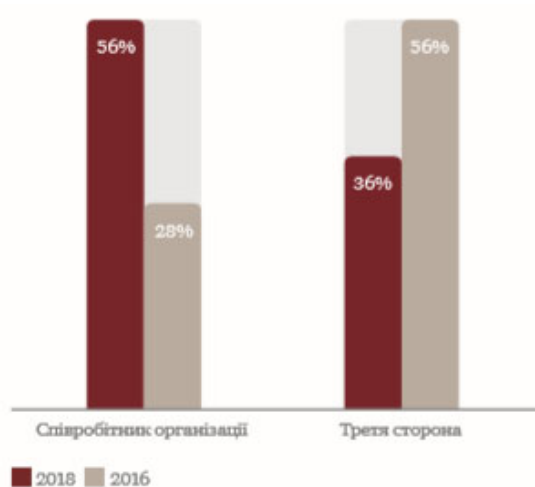
З огляду на розміри можливих збитків, не дивно, що українські організації збільшують витрати на боротьбу із економічними злочинами та шахрайством до світового рівня. 34 % організацій в Україні збільшили свої витрати на протидію шахрайству протягом останніх двох років (у порівнянні з 42 % організацій у світі), а 37 % планують їх збільшити протягом наступних двох років (у порівнянні з 44 % організацій у світі).

Незважаючи на збільшення витрат на боротьбу з економічними злочинами та шахрайством, багато українських організацій все ще не займаються профілактикою шахрайства, а лише реагують або захищаються, коли факт шахрайства вже вчинений.

Опитування виявило значне збільшення випадків шахрайства в українських організаціях, скоєних співробітниками (з 28 % у 2016 році до 56 % у 2018 році), з поміж яких частка шахрайства скоєного вищим керівництвом також суттєво зросла (з 27 % у 2016 році до 55 % у 2018 році) (рис. 3). Більше того, протягом останніх двох років шахрайство, скоєне співробітниками організації, майже в два рази більше, ніж шахрайство, скоєне третіми сторонами [4].

Запобіжні заходи щодо корпоративного шахрайства в усіх країнах досить схожі, Україна в цьому питанні не є винятком. Корпоративний сектор вважає за краще проводити внутрішній контроль або аудит. Водночас досить поширеними є перевірки з боку керівництва, а також зовнішній аудит діяльності компаній. Проблеми шахрайства мають певну специфіку, зокрема по сферах економіки. Так, за інформацією консалтингової компанії, члена Big 4, "Ernst&Young", внутрішній аудит має особливе значення на торговельних підприємствах та їх об'єктах, де зосереджуються значні потоки матеріальних цінностей, тому виникає необхідність у розробці методики внутрішнього аудиту операцій з матеріальними цінностями (табл. 1) [5].

За результатами опитування, проведеного "Ernst&Young", яке було присвячене питанням шахрайства, внутрішні аудиторі допомагають виявити до 44 % та розкрити до 26 % фактів шахрайства. На сьогоднішній день існує певна кількість методів боротьби з шахрайством на підприємстві. Всі вони мають різний ступінь ефективності (рис. 4.)

Рис. 3. Співвідношення кількості скошеного шахрайства співробітниками організації та третіми сторонами у 2016-2018 рр. [4]

Таблиця 1

Заходи щодо зниження ризику шахрайства в Україні та світі, % [5]

Заходи	Україна	Світ
Внутрішній аудит	64	74
Внутрішній контроль	64	65
Перевірки з боку керівництва	56	55
Зовнішній аудит	40	45
Навчання та комунікації у сфері протидії шахрайству	36	51
Стимулювання та захист інформаторів	24	42
Регулярна ротація персоналу	8	31

Наведена вище динаміка економічного ефекту від застосування різних методів боротьби з шахрайством на підприємстві доводить, що найефективнішими методами боротьби є внутрішній та зовнішній аудит. Ці методи допомагають знизити фінансові втрати від зловживань майже на 50 %. Використання кількох методів значно підвищує ефективність.

На думку науковців [6; 7], одним із основних методів боротьби з шахрайством є внутрішній аудит, оскільки зовнішній аудит виявився неспроможним гарантувати надійність системи внутрішнього контролю, особливо відносно запобігання шахрайству, оскільки основною метою діяльності зовнішніх аудиторів є підтвердження достовірності фінансової звітності. Водночас шахрайство не завжди веде до викривлення фінансової звітності, отже, в таких випадках його не буде виявлено зовнішнім аудитором.

Проте важливо зазначити, що зовнішній (так званий «незалежний») аудит (залучення зовнішніх консультантів) для проведення незалежних розслідувань відчутно недооцінюються. Досвід залучення зовнішніх консультантів для незалежних розслідувань мають лише 10% українських компаній [8]. Однак, як показує практика, саме незалежний, незаангажований погляд зовнішнього фахівця на систему

контролю і бізнес-процесів дозволяє створити якісну систему превентивних механізмів протидії шахрайським діям і в цілому підвищити ефективність бізнес-процесів компанії.

Рис. 4. Економічний ефект від застосування різних методів боротьби з шахрайством [5]

При вирішенні проблем шахрайства та крадіжок слід працювати за двома напрямками – скорочення можливостей нанесення шкоди і вплив на причини, що штовхають до неправомірних дій. У зв'язку з цим працівник умисно буде заподіювати шкоду, коли є причини, що штовхають на крадіжку, і є можливості зробити це – несанкціоновано, неконтрольовано, безкарно і, як правило, непомітно для колег.

В умовах нестабільної економіки спостерігається активний, цілеспрямований і постійний пошук можливостей для спричинення втрат як персоналом, так і покупцями. Хибною є думка про те, що виявити й усунути можливості, які знайдені та застосовані цими суб'єктами для крадіжки, просто. Проте будь-який етап технологічного процесу, яким би елементарним він не був, приховує в собі десятки, а то і сотні можливостей, що “запрошують” зловмисників скористатися ними.

Досить дієвим буде контроль у трудовому колективі, якщо він буде створений завдяки психологічній атмосфері, яку американці називають “політикою відкритих дверей”. Вона передбачає можливість бути поміченим будь-яким працівником, бути вислуханим керівником будь-якого рівня. Але при цьому на підприємстві має застосовуватися такий психологічний елемент, як принцип невідворотності покарання. Страх покарання є одним із найсильніших гальм для персоналу.

Найчастіше виявлення шахрайства в Україні відбувається за допомогою внутрішнього аудиту, який може використовувати неофіційні внутрішні інформаційні джерела. У світі він виступає найбільш частим способом виявлення, але, на відміну від України, для його використання вибудовується ефективний і безпечний канал отримання інформації – “гаряча лінія”. В Україні ж його

використовують тільки 9 % компаній і приблизно стільки ж сприймають як ефективний канал.

Крім того, привертає увагу той факт, що за оцінками 1/3 учасників глобального дослідження [8], виявлення шахрайських дій відбувається випадковим чином. При цьому, частіше за інших практику випадкового виявлення відзначають представники секторів торгівлі, які, своєю чергою, частіше за інших зіштовхуються з шахрайством. Що знову ж підтверджує тезу про недостатню ефективність наявних процедур контролю.

Аудит, спрямований на виявлення шахрайства, повинен передбачати використання процедур перевірки, розроблених для виявлення доказів здійснення шахрайства. Звичайно, виявити абсолютно всі випадки шахрайства аудиторам не вдасться. Головне, щоб виявлені випадки фактів шахрайства та значних помилок були доведеними. Якщо аудитор має сумніви щодо непричетності керівництва підприємства до виявлених порушень, необхідно отримати юридичну консультацію щодо застосування відповідних законодавчих процедур. Але причиною неефективності аудиту у виявленні випадків шахрайства часто буває відсутність професійного скептицизму.

У західних країнах існують “Золоті правила аудитора” щодо виявлення шахрайства:

1. Намагатись з’ясувати причину відхилень.
2. Не слід питанню довіри до людей розглядати тільки залежно від їхнього становища в суспільстві.
3. Не припускати думки, що шахрайство неможливе на цьому підприємстві.
4. Відчувати особисту відповідальність за виявлення шахрайства.
5. У разі виявлення потенційних проблем посилити контроль з метою зниження ризику.
6. Знати ситуації, що супроводжуються значним ризиком шахрайства, та їх ознаки [9].

В Україні ще недостатньо сформовано ефективні методи попередження шахрайства. Вважаємо, що причинами виникнення шахрайства є відсутність надійного внутрішнього контролю, складність систем бухгалтерського обліку та податкового законодавства, непрофесіоналізм керівництва підприємства, відсутність страху перед покаранням, внутрішньоособистісні обставини. Аудитори повинні добре розбиратися у виявленні та запобіганні випадкам шахрайства на додаток до своїх основних обов’язків у галузі бухгалтерського обліку та аудиту.

Надійною гарантією недопущення в майбутньому необґрунтованих і незаконних дій працівників підприємства, неправильних і неефективних управлінських рішень є функціонування служби внутрішнього аудиту на підприємстві (за умови додержання вимог до її організації).

Дієва програма протидії шахрайству повинна відповідати бізнес-цілям підприємства та очікуванням ринку і має складатися з наступних етапів:

- Оцінка. Співставлення існуючої системи контролю з вимогами законодавства та світовою практикою, враховуючи зарубіжний досвід проведення розслідувань фактів шахрайства всередині компанії.
- Визначення ризиків. Визначення зацікавлених сторін, меж необхідного аналізу, стану існуючої системи управління ризиками шахрайства та шляхів її удосконалення.

- Розробка програми. Розробка комплексної програми та системи контролю направленої на попередження, виявлення та реагування на факти шахрайства.

- Запровадження. Запровадження комплексної програми та ефективної системи контролю в компанії, призначення відповідальних працівників з числа вищого керівництва компанії за функціонування засобів контролю.

Запровадження комплексної програми має включати наступні напрямки боротьби з шахрайством:

Попередження – зниження ризиків виникнення шахрайства, шляхом створення кодексу корпоративної етики, проведення семінарів на тему протидії шахрайству та розподілу повноважень між співробітниками.

- Виявлення – своєчасне розкриття фактів шахрайства та інших неправомірних дій, шляхом оцінки на постійній основі ризику шахрайства, використання анонімних опитувань, контрольних перевірок, проведення зовнішніх аудиторських перевірок, планування та бюджетування діяльності компанії та відслідковування відхилень від планових показників.

- Реагування – прийняття заходів, щодо виправлення ситуації, яка склалася та усунення наслідків шахрайства, шляхом проведення внутрішніх розслідувань, залучення зовнішніх експертів з метою проведення незалежного фінансового аналізу неправомірних дій та оцінки матеріальної шкоди завданої підприємству, консультування стосовно санкцій та штрафів до винних осіб.

Запровадження на практиці комплексної програми боротьби з шахрайством допоможе керівництву створити ефективну систему управління ризиками, надійно оцінювати стан системи контролю, отримувати об'єктивну інформацію про фінансовий стан компанії.

1. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>.
2. Крупка М. Фінансова безпека суб'єктів господарювання / М. Крупка, Л. Яструбецька. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – 319 с.
3. Харламова О. В. Корпоративне шахрайство: аналіз підходів до визначення [Електронний ресурс] / О. В. Харламова, А. Л. Бондалетова – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/38675/1/171-172.pdf>.
4. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року: результати опитування українських організацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/pwc-gecs-2018-ukr.pdf>.
5. Adjusting the Lens on Economic Crime. Global Economic Crime Survey 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу :<https://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/pdf/GlobalEconomicCrimeSurvey2016.pdf>
6. Назарова К. О. Аудит: еволюція, потенціал, ефективність: монографія / К. О. Назарова. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 464 с.
7. Смирнова Л. Аудит як засіб боротьби з шахрайством. //Л. Смирнова, Д. Кошельникова // Економічний аналіз. – 2010.– Вип. 6. – С. 501-502.
8. Ковбель А. Про шахрайство в українських компаніях [Електронний ресурс] / А. Ковбель. – Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shahrajstvo-v-ukrajinskih-kompanijah-sprijnjattja-top-menedzhtmentu-1717029.html>
9. Назарова К. О. Аудит у запобіганні корпоративному шахрайству [Електронний ресурс] / К. О. Назарова, І. В. Копчикова // Бізнес Інформ. – 2017. – № 10. – С. 296-300. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_10_47.

References

1. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements (n.d.). *www.ifac.org*. Retrieved from <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>.
2. Krupka, M. & Yastrubetska, L. (2018). *Finansova bezpeka sub'ektiv hospodariuvannia [Financial security of economic entities]*. Lviv: LNU im.Ivana Franka [in Ukrainian].
3. Kharlamova, O.V., & Bondaletova, A. L. Korporatyvne shakhrajstvo: analiz pidkhodiv do vyznachennia [Corporate fraud: an analysis of approaches to determination] (n.d.). *eprints.kname.edu.ua*. Retrieved from <http://eprints.kname.edu.ua/38675/1/171-172.pdf>. [in Ukrainian].
4. Vsesvitnie doslidzhennia ekonomichnykh zlochyniv ta shakhrajstva 2018 roku: rezul'taty opytuvannia ukrainskykh orhanizatsij [World Economic Crime and Fraud Survey 2018: Survey Results of Ukrainian Organizations]. (n.d.). *pwc.com/ua/gecfs/ua*. Retrieved from <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/pwc-gecs-2018-ukr.pdf>. [in Ukrainian].
5. Adjusting the Lens on Economic Crime. Global Economic Crime Survey 2016. *www.pwc.com*. Retrieved from <https://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/pdf/GlobalEconomicCrimeSurvey2016.pdf>
6. Nazarova, K.O. (2015). *Audyt: evoliutsiia, potentsial, efektyvnist' [Audit: evolution, potential, efficiency]*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
7. Smyrnova, L. & Koshelnykova, D. (2010). Audyt iak zasib borotby z shakhrajstvom [Audit as a means of combating fraud]. *Ekonomichnyj analiz – Economic analysis*, 6, 501-502 [in Ukrainian]
8. Kovbel, A. Pro shakhrajstvo v ukrainskykh kompaniiakh [About fraud in Ukrainian companies]. *biz.nv.ua*. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shahrajstvo-v-ukrajinskih-kompanijah-sprijnjattja-top-menedzhmentu-1717029.html>[in Ukrainian].
9. Nazarova, K.O., & Kopchukova, I.V. (2017). Audyt u zapobihanni korporatyvnomu shakhrajstvu [Audit to prevent corporate fraud]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10, 296-300. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_10_47[in Ukrainian].

METHODS OF PREVENTION AND ELIMINATION OF FRAUD IN THE ENTERPRISES OF UKRAINE

S. Teslya, O. Kypasta

*Ivan Franko National University of Lviv
79008, м. Львів, проспект Свободи, 18
e-mail: s.teslja@gmail.com,*

World experience in recent decades shows that in addition to external threats to the security of the company (competitors, supervisory and investigative bodies, tax system, crisis, exchange rates, etc.), there are internal ones that arise from its own staff. For example, there are provocations, errors, deceptions, or fraud on the part of the firm's employees, for various reasons, which can undermine the security of the enterprise.

The most common types of fraud in Ukraine are: money laundering; insider trading; tax fraud; infringement of intellectual property rights; cybercrime; unfair competition; manipulation of financial statements; bribery and corruption; misappropriation of assets.

Assessing the economic impact of applying different methods of fraud control at the enterprise proves that the most effective methods of struggle are internal and external audit. These methods help reduce financial loss by nearly 50 %.

An effective anti-fraud program should consist of the following steps: rating (comparison of the existing control system with the requirements of the law and the world practice, taking into account the foreign experience of conducting fraud investigations within the company); defining risks (identification of stakeholders, boundaries of required analysis, status of existing fraud risk management system and ways to improve it); program development (development of a comprehensive program and control system aimed at preventing, detecting and responding to fraud facts); introduction (introduction of a comprehensive program and effective control system in the company, appointment of responsible employees from the top management of the company for the functioning of the control means).

The implementation of a comprehensive anti-fraud program will help management to create an effective risk management system, to reliably assess the state of the control system, to obtain objective information about the financial status of the company.

Keywords: financial fraud, internal audit, methods of counteraction, a comprehensive program, identification of fraud.